

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ВЕРБИЦЬКА ГАННА АНАТОЛІВНА

УДК 007 : 304 : 327.5

**СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ В АРАБСЬКОМУ СВІТІ
ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ ЕЛІТ**

27.00.06 – прикладні соціально-комунікаційні технології

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Київ – 2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури, молоді та спорту України, м. Київ.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Ластовський Валерій Васильович,
Київський національний університет культури і мистецтв, професор кафедри міжнародних відносин.

Офіційні опоненти: доктор наук із соціальних комунікацій, доцент
Садівничий Володимир Олексійович,
Сумський державний університет,
доцент кафедри журналістики та філології;

доктор політичних наук, професор
Лікарчук Наталія Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри державного управління.

Захист відбудеться 05 грудня 2019 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.04 у Київському національному університеті культури і мистецтв за адресою: 01133, м. Київ, вул. Євгена Коновальця, 36, ауд. 209.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв за адресою: 01133, м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36.

Автореферат розісланий 05 листопада 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. А. Бачинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інтенсивний розвиток комунікацій у другій половині ХХ на початку ХХІ ст., викликаний глобалізаційними процесами та науково-технічною революцією, дав можливість будь-якому суспільству в рамках окремої держави отримати доступ до величезного обсягу інформації, висловлювати через своїх представників власну позицію, здійснювати колективні дії як в межах окремого регіону, так і в загальносвітовому масштабі. Система комунікацій є дієвим засобом сприяння і встановленню порозуміння між окремими групами й організаціями, допомагає правлячим колам приймати рішення і діяти ефективніше та забезпечує гармонізацію приватної й суспільної діяльності. Зокрема для процесу консолідації еліти соціальна комунікація створює сприятливі можливості досягнення взаємопорозуміння один із одним та з суспільством загалом. Соціально-комунікаційний чинник стає невід'ємною складовою процесу консолідації еліти.

На початку ХХІ ст. соціальні мережі перебирають на себе роль арени політичної боротьби – як внутрішньої, так і міжнародної. Вони відіграють роль не лише інформаційного майданчика, а й координують ті чи інші масові дії. Водночас вони стають центром не лише обміну думками, але й мережею актуальної та фундаментальної інформації. Неабияка роль у цьому процесі відведена соціальним медіа.

Такі процеси є глобальними й дотичні не лише до демократичних країн, але й до країн, що розвиваються по демократичному шляху чи потенційно можуть стати на нього. Зокрема, вони стали важелем змін у країнах так званого арабського світу. У сучасному стані це одна з найскладніших соціальних систем у глобальному світі. По-перше, це окреме цивілізаційне явище, ядро якого достатньо міцно закріпилося в рамках двох континентів – Азії та Африки – і має свої достатньо потужні відгалуження на інших континентах, зокрема в Європі та Америці. По-друге, цей світ складається із різноманітних підсистем, які інколи суперечать одна одній – аж до взаємознищення. Причиною цього є різний рівень соціального, політичного, культурного, економічного розвитку, що і вносить дестабілізацію в арабський світ.

Враховуючи, що сам по собі він є досить складним явищем та надзвичайно різноманітним, слід розуміти, що арабський світ завжди був нестійкою соціальною системою. І ця специфіка зберігається нині та буде притаманною для нього й у майбутньому.

Найбільш консолідуючим елементом арабського світу є іслам – одна з найбільших світових релігій. Фактично він і був сформований як єдина соціальна система лише завдяки ісламській релігії, і як наслідок цього процесу, не зважаючи на різноманітні внутрішні протиріччя та потрясіння, – залишається впливовим міжнародним фактором.

Актуальність дослідження визначається необхідністю ґрунтовного теоретичного аналізу особливостей та рівня впливу соціальних мереж не лише на процес суспільного розвитку, а також на трансформацію еліт в арабському світі в

процесі революційних подій на початку XXI ст. Це події, що змінили політичне життя на величезному просторі й увійшли в науковий дискурс як «Арабська весна» та Twitter/Facebook-революції. Саме останні визначили основні сценарії близькосхідних протестів у формі безпрецедентно активного залучення учасників до процесу використання інформаційно-комунікаційних технологій у переважній більшості соціальних мереж, що й вплинуло на трансформацію еліт.

Феномен соціальних мереж поки що мало вивчений, а тому потребує подальших досліджень, особливо у питаннях методології формування інформаційних середовищ взаємодії суб'єктів соціальної діяльності та розуміння сучасних соціально-комунікаційних технологій їх позиціонування; взаємозв'язків та взаємовпливів унаслідок політичних протестів і появи та розвитку нових форм медіа-активності тощо.

А ще вивчення фактору соціальних мереж в організації протестних рухів набуває особливого значення в питанні забезпечення суспільної та державної безпеки України.

Хронологічні межі охоплюють період 2010–2015 рр. Нижня межа пов'язана з початком розгортання протестних настроїв у соціальних мережах в Тунісі, що призвело до революційних подій у низці арабських країн. Верхня межа пов'язана з остаточним припиненням активних протестів у арабських країнах, зокрема в Бахреїні, Єгипті та Ємені, а в останній ще й із початком громадянської війни.

Географічні межі дослідження охоплюють країни арабського світу, передовсім такі як Туніс, Єгипет, Лівія, Ємен, Сирія та інші території Близького Сходу, що зумовлюється поширенням впливу соціальних мереж на держави цього регіону в процесі революційних подій і трансформації місцевих еліт.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами:

Дисертація пов'язана з цільовою комплексною програмою науково-дослідної роботи Київського національного університету культури і мистецтв (КНУКіМ) «Актуальні проблеми інформаційно-комунікаційної науки й освіти» (номер державної реєстрації 0118U100212) та комплексною науковою темою кафедри міжнародних відносин КНУКіМ «Інформаційно-комунікаційні технології в міжнародних відносинах».

Мета дослідження полягає у встановленні ролі та визначенні впливу соціальних мереж на трансформацію еліт в арабському світі під час «Арабської весни», а також у з'ясуванні практичного використання учасниками процесу інформаційно-комунікаційних зв'язків.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– з'ясувати стан розробленості проблеми, розкрити сутність соціальних мереж у вітчизняній і світовій науці щодо перебігу подій в «Арабській весні», окреслити джерельну базу дослідження;

– проаналізувати тенденції недавніх революцій онлайн на Близькому Сході, зокрема в країнах арабського світу;

– розкрити особливості сценаріїв «протікання» впливу соціальних мереж на перебіг протистояння в «Арабській весні» та трансформацію еліт у кожній із країн, де відбувались у тій чи іншій формі протистояння;

– дослідити роль соціальних мереж у процесі переходу авторитарних арабських режимів до демократії внаслідок трансформації еліти після антиурядових демонстрацій кінця 2010 – початку 2011 рр.;

– розглянути спроби демократичних перетворень та впливу на трансформацію еліт в арабських країнах після певних змін в авторитарних режимах із використанням соціально-комунікаційних технологій;

– визначити перспективи подальших досліджень ролі соціальних мереж як чинника суспільних, політичних та культурних змін в арабському світі, які вплинули на трансформацію еліт, спрогнозувати подальший їхній вплив на арабський світ.

Об'єкт дослідження – соціальні мережі та їх вплив на арабський світ.

Предметом дослідження є роль соціальних мереж у революційних подіях та в процесі трансформації еліт в арабському світі.

Методи дослідження. Метод історичного аналізу став одним із головних методів, завдяки якому було вивчено трансформацію процесу впливу соціальних мереж на зміни сучасного близькосхідного регіону у взаємозв'язку з процесами, що відбуваються в арабському світі.

Порівняльний метод дав змогу виявити особливості характеристик найактивніших ісламських організацій, способи реалізації поставлених цілей і завдань шляхом використання соціальних мереж.

За допомогою структурно-функціонального методу виявлено особливості функціонування соціальних мереж в умовах глобалізаційних процесів, вплив ісламських структур на суспільне життя, їх характер.

За допомогою гносеологічного підходу проведено аналіз ролі соціальних мереж у процесі конкурентної взаємодії еліт у рамках розбудови демократичної системи.

Метод компаративного аналізу дав можливість відстежити ті зміни, що відбулись у процесі трансформації еліти арабського світі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним дослідженням соціальних мереж як інструменту впливу на трансформацію еліт в арабському світі.

У дисертації вперше:

– доведено, що соціальні мережі відіграли значиму роль у розвитку подій «Арабської весни», але були не єдиним засобом комунікації та координації дій і розвивалися принаймні в кожній країні за своїм сценарієм та ситуацією, зумовленими вже внутрішніми чинниками, а вимоги протестувальників також еволюціонували в ході самих протестів;

– усебічно з'ясовано, що найвірогіднішим поясненням успішної ролі соціальних мереж (зазначені часові межі/період) є їх спрямованість на конкретну цільову аудиторію: молодих освічених користувачів Інтернету, які проявляли інтерес до внутрішньополітичних процесів і виражали невдоволення своїм соціальним статусом і рівнем доходів;

– виявлено, що ЗМІ є частиною більш широкого інтересу до ролі, яку вони відіграли у формуванні політичної активності та результативності. Це

показано на трьох основних категоріях «нових» медіа: блоги, соціальні мережі, такі як Facebook, хостингові сервіси (YouTube), сервіси мікроблогінгу (Twitter), короткі текстові повідомлення в основному через мобільні телефони й електронну пошту;

– доведено, що більшість спільнот, створених в арабсько-мовному сегменті соціальних мереж, використовували матеріали схожої спрямованості в якості нових характеристик, із яких слід виділити: емоційне забарвлення, стислість і простоту тез, а також, в певних випадках, – якісну аудіовізуальну їх реалізацію;

Удосконалено основні теоретико-методологічні підходи дослідження соціальних мереж та їх вплив на трансформацію еліт як наукової проблеми;

Подальшого розвитку набуло:

– уявлення, що соціально-комунікаційні технології в соціальних мережах були основним засобом популяризації рухів і публічного контакту із зовнішнім світом, на відміну від супутникового телебачення, мобільного зв'язку, СМС, мечетей та інших майданчиків комунікацій;

– доведення, що соціальні мережі під час «Арабської весни» проявили себе як спосіб та інструмент психологічного впливу, ефективне функціонування якого стало можливим завдяки об'єктивним передумовам, а також розвитку й поширенню через мережу Інтернет матеріалів гумористичного плану, яким властива актуальність змісту, а також певна формалізованість текстової та графічної структури, заснованої як на усталених формах гумористичного фольклору, так і нормах, що склалися в Інтернеті, – так званих мемах;

– доведення, що особливу роль соціальні мережі відіграли у формуванні міжнародної громадської думки щодо подій у країнах «Арабської весни»: створено англійські версії, орієнтовані на західну аудиторію, зокрема не лише на пересічних користувачів, але й на журналістів, аналітиків, та осіб, які приймають рішення.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю їх використання для глибшого розуміння ролі соціальних мереж та соціально-комунікаційних технологій у суспільстві. Результати й узагальнення, зроблені автором, можуть бути використані в науково-дослідній та навчальній сферах, зокрема при написанні лекційних курсів («Соціальні комунікації», «Соціально-комунікаційні технології в міжнародних відносинах», «Міжнародні комунікації» тощо), навчальних посібників, підручників, монографій, наукових статей; при підготовці фахівців за спеціальностями: «Журналістика», «Політологія», «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», «Соціологія» тощо.

Особистий внесок здобувача полягає в комплексному та ґрунтовному аналізі ролі соціальних мереж в арабському світі та їх впливу на трансформацію еліт. Основні наукові положення, результати та висновки дослідження, автореферат, опубліковані наукові статті та повідомлення, висновки щодо наукової новизни є особистим здобутком автора. Наукові публікації з теми дисертації є одноосібними.

Апробація матеріалів дослідження здійснювалася на таких конференціях: «Становлення і розвиток української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід» (м. Київ, 2014); «Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин» (м. Київ, 2017); «Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин» (м. Київ, 2018); «Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій» (м. Одеса, 2019); «Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук» (м. Харків, 2019); «Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження: світовий досвід» (м. Полтава, 2019); «Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність» (м. Дніпро, 2019); «Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин» (м. Київ, 2019).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено в 14 публікаціях, зокрема 4 – у фахових наукових виданнях, затверджених МОН України, 2 – у виданнях, внесеному до міжнародних наукометричних баз, 8 праць – апробаційного характеру.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 202 сторінок, обсяг основного тексту – 163 сторінок. Список використаних джерел налічує 175 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито його зв'язки з науковими програмами, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет і методологічні засади дослідження, обґрунтовано наукову новизну, показано теоретичне та практичне значення роботи, наведено відомості про апробації та публікації результатів дослідження.

У Розділі 1 – **«Теоретико-методологічні аспекти дослідження ролі соціальних мереж у трансформації еліт»** – визначено рівень дослідження проблеми, здійснено огляд та аналіз наукових праць, джерельної бази за темою дисертації, описуються методологічні засади дослідження, наводиться весь комплекс принципів, методів і основних понять, що дозволили об'єктивно й усебічно розкрити сутність соціальних мереж як інструменту впливу на трансформацію еліт в арабському світі.

Роль і місце соціальних медій в арабському світі до подій «Арабської весни» та після неї неодноразово ставали об'єктом наукових розвідок авторів зі сфери соціальної комунікації, комунікативістики, психології, політології тощо. Говорячи про авторів, які зверталися до питань застосування Інтернет-технологій у політичному процесі та впливу цифрових технологій на його характеристики, комунікативної функції та специфіки соціальних мереж і глобальних спільнот, використання соціальних мереж при мобілізації широких мас, формування і трансформації світових еліт та зародження місцевих тощо,

слід виділити Б. Кухту, В. Корнієнка, Л. Кочубей, Н. Лікарчук, В. Садівничого, В. Ластовського, В. Литвина, Л. Мандзій, М. Михальченка, С. Наумкіну, О. Новакову, Ф. Рудича, О. Траверсе, В. Фесенка, В. Гельмана, Г. Голосова, В. Пашенка, Т. Поду, О. Токовенка, Л. Харченко та ін. Увага приділяється й питанням, пов'язаним із психологічним обґрунтуванням трансформації еліти. Це дослідження В. Бебика, І. Бекешкіної, С. Конончука, Г. Почепцова, В. Степаненка та ін. Серед іноземних досліджень у цьому напрямі можна відзначити праці Н. Луманна, Т. Дая, А. Етціоні, К. Мангейма, Ч. Міллза, Х. Ортеги-і-Гассета, Дж. Хіглі, Й. Шумпетера та інші.

У ході роботи над дисертацією практично не виявлено розвідок, у яких би події «Арабської весни» розглядались у контексті впливу соціальних мереж на трансформацію еліт. Це дає підстави віднести тему дисертації до категорії малодосліджених.

Використання сучасної методології дослідження та значної кількості першоджерел, аналітичних матеріалів, вторинної соціологічної інформації сприяло аналізу соціальних мереж та їх впливу на трансформації еліт в арабському світі.

Одне з найбільших соціальних потрясінь, пов'язаних із впливом ЗМІ у традиційній комунікації еліт в арабському соціумі, припадає на такий політичний процес як «Арабська весна». Революційні події, що розпочались із протестів у Тунісі (грудень 2010 р.), пов'язані з протестами проти поліцейської корупції та жорстокого поводження її представників. Із успіхом протестів у Тунісі хвиля заворушень далі пішла на Алжир, Йорданію, Єгипет, Ємен, а потім поширилася й на інші країни під шаблонним мовним зворотом «Арабської весни».

У розділі зазначено, що соціальні медіа сприяли:

- мобілізації та координації дій і вимог політичних акторів: боротьба за відставку діючих урядів, забезпечення вільних виборів та вільного висловлювання ідей і думок; стримування зростання цін на продовольство;

- поваленню глав чотирьох держав (туніський президент Зін ель-Абідін Бен Алі був змушений їхати до Саудівської Аравії; єгипетський президент Хосні Мубарак подав у відставку після масових акцій протесту, трагічно завершивши своє тридцятирічне президентство; лівійський лідер Муаммар Каддафі потрапив у полон і був убитий; президент Ємену Алі Абдалла Салех передав владу новому президентові, обраному на дострокових президентських виборах).

Особливо дієво соціальні мережі проявили себе під час Арабських революцій у Єгипті, Лівії, Сирії, коли «незнайомі» люди за їх допомогою об'єднувалися, планували й організовували спільні акції протесту з єдиною і конкретною метою – організації акцій протесту проти чинної влади.

Соціальні мережі, які створювалися як зони віртуального спілкування, у подіях, пов'язаних із «Арабською весною», несподівано виступили серйозною альтернативою традиційним ЗМІ, що на той час знаходилися під жорстким пресингом цензури в окремих країнах. Як результат, влада різних країн звернула свою увагу на цей феномен і доклала максимум зусиль, аби взяти під контроль подібні заклики в соціальних мережах.

Туніс, Єгипет та Йорданія – це приклад країн, де соціальні мережі відіграли неабияку роль в історичних для цих суспільств протестах. У Тунісі саме соціальні медіа служили головним джерелом новин та, відповідно, займали чільну позицію у формуванні громадської думки. Технології, що застосовувались у соціальних мережах, необов'язково призводили до повалення влади: якщо у перших двох країнах «Арабська весна» вплинула на зміну правлячих режимів, то в Йорданії – підштовхнула до політичної реформи. У дисертаційному дослідженні всебічно проаналізовано й продемонстровано можливості застосування цифрових технологій на трансформацію еліт.

Комерційні соціальні медіа-платформи стали невід'ємною частиною сучасних форм протестів. Вони інтенсивно й усе частіше використовуються «непрогресивними», гуманітарними організаціями, соціальними рухами та іншими політичними акторами у широкій практиці організації та агітації. Ми демонструємо критичний підхід до суспільних зв'язків між соціальними медіа і протестом.

У Розділі 2 – **«Трансформація еліт в арабському світі та її вплив на соціальне реформування суспільства»** – досліджено рівень доступності до Інтернету в арабському світі. Хвиля «Арабської весни» розпочалася водночас із широким і швидким поширенням Інтернету в Тунісі, Єгипті, Лівії, Бахреїні та інших країнах регіону. Практично в усіх із них створення сторінки-заходу в Facebook пов'язано з проведенням загальнонаціональних мітингів, що призводило до реальних вуличних виступів (у різноманітних формах). Загалом арабський світ долучився до мережевої «павутини» комунікацій у процесі впливу трансформації еліт.

У сфері інформаційно-комунікативних технологій населення отримало можливість користуватися мобільними телесистемами та різноманітними гаджетами, підключеними до Інтернету. Як наслідок, зростання користувачів соціальних мереж. Так, у 2010 р., напередодні «Арабської весни», ЗМІ почали насичувати інформаційний простір і готувати ідеологічну основу протесту.

Якщо раніше телебачення відігравало домінуючу роль у справі впливу на свідомість громадян, але воно легко контролювалося державними органами, то під час «Арабської весни» його змінив Інтернет. Одну з головних ролей тут відігравав безкоштовний пошукувач Google та сервіс для розміщення відео в Інтернеті YouTube. Крім аматорських зйомок із вулиць, охоплених заворушеннями, на сайтах було багато цілком професійно зроблених відеороликів, які й розпалювали протестний рух. На відміну від західних режимів, які діють у цілому ефективно та прозоро, у країнах арабського світу такі ознаки механізмів комунікацій відсутні. У зв'язку з цим виникає проблема трансформації еліт, яка часто пов'язана з проблемою стійкості всієї державної конструкції і стабільності суспільної системи.

Еліта в арабському світі оновлюється, але найчастіше це відбувається насильницьким шляхом і не є результатом легітимних процедур, як це відбувається в західних країнах. Виділено два способи зміни еліт, поширених в арабському світі. Один із них – військовий переворот чи революція. Оскільки

це відносно швидке перетворення еліт, яка часто відбувається на тлі повалення окупаційного, королівського чи іншого режиму, який здебільшого встановлювався після відходу колоніальної влади (приклад Лівії та Іраку), то беззаперечно має місце активне використання в соціальних мережах новітніх засобів впливу на суспільство, зокрема цифрових і соціально-комунікаційних технологій. У відносно стабільний період (близько 20 років), що передував так званій «Арабській весні», ця тенденція зменшилася, але не зникла. Результатом такого ходу подій стала дестабілізація всієї системи суспільно-політичних відносин у регіоні.

Специфіка ісламського фундаменталізму виражена у своєрідній колективістській орієнтованій формі соціальної мобілізації, де громада одновірців постає як головна світоглядна цінність у сприйнятті мусульманина-радикала. При цьому все суспільство представляє собою своєрідно вибудовану ієрархію громад: від первинних ісламських джамаатів через формування ісламської держави до панісламістської концепції, що передбачає солідарність ісламського світу загалом.

Аналізуючи організаційну діяльність рухів ісламського фундаменталізму, зауважено, що ці рухи мають жорстку, добре організовану структуру. Спеціальних вимог, щоб стати його членом, окрім необхідності бути мусульманином і поділяти ідеологію, не існує. Рухи поповнюють переважно молоді, добре освічені мусульмани із середніх верств суспільства. Ці рухи мають, окрім публічних відділень, таємні озброєні підрозділи. Будь-яка модель комунікації повинна враховувати і такі місцеві специфіки як рівень культури, характер етнічної та конфесійної ситуації, економічний стан, психологічні складові суспільства й багато інших чинників.

Одним із головних факторів, що визначають сучасний розвиток арабського світу, є особлива роль держави, яка продовжує ототожнюватися з єдиною силою, яка своєю чергою визначає завдання та напрями руху еволюції суспільства. Саме держава та її структури в особі еліт ініціюють суспільно-політичні й економічні реформи в суспільстві, що дозволяє багатьом кваліфікувати процеси демократизації як становлення «демократії без демократів».

У Розділі 3 – «Соціально-комунікаційні мережі як чинник суспільних змін в арабському світі» – зазначається, що соціальні мережі, цифрові технології й Інтернет відігравали важливу роль як комунікаційні платформи, що дозволили раніше розрізненим спільнотам швидко об'єднуватись у групи із тотожною метою.

У розділі відстежено хронологію подій в тій її версії, яка відображає роботу соціальних мереж Twitter і Facebook, статистику відвідування цих ресурсів. Аналіз засобів масової інформації є частиною більш широкого інтересу до ролі, яку вони відіграють у формуванні політичної активності та результативності. Як приклад у роботі аналізуються три основні категорії «нових» медіа: блоги, соціальні мережі, такі як Facebook, хостингові сервіси, такі як YouTube, сервіси мікроблогінгу, такі як Twitter, а також короткі текстові повідомлення, що розповсюджувалися в основному через мобільні телефони й

електронну пошту. Ці види комунікативних технологій надають платформи для міжособистісного спілкування й обміну інформацією, які можуть відбуватися між однією людиною та іншою або між однією людиною і багатьма іншими.

Соціальні мережі надали громадянам арабських країн можливість висловлюватися з питань свого вибору й залучати велику кількість громадян у країні та за її межами за допомогою особистих думок і спостережень за подіями. Ці ж медіа-канали також надали громадянам можливість отримувати новини з джерел, що не були «цензурованими». Це допомогло сприймати новинні програми з різних джерел, а не лише з контрольованих державою засоби масової інформації.

ЗМІ створили певні знаки «арабської революції» і, на відміну від недоступних державних символів, їх можна було використовувати як річ. У цьому вільному дотику до знаку відтворювалася політична достовірність того, що відбувається.

У розділі також досліджено активне використання блогів, Twitter, Facebook, YouTube для документування ексцесів із поліцією, організації зустрічей і протестів, оповіщення один одного, зокрема про дії поліції, і для надання юридичної допомоги заарештованим.

Події, що відбувалися 2011 року (в Єгипті, а раніше в Тунісі), можна розглядати з точки зору відпрацювання нової технології «твіттерних (мережевих) революцій». Зокрема, що стосується впливу на події в Єгипті туніської «жасминової революції», то, без сумніву, вона стала каталізатором наростання протестних настроїв у єгипетському суспільстві, значна частина якого була незадоволена соціальною політикою держави, масштабами корупції, обмеженістю політичних та економічних прав і свобод.

При цьому одним із головних інструментів змін у країнах Близького Сходу є утворення неурядових організацій, які часто виступають базою з наповнення соціальних мереж.

Слід зазначити важливість урахування не лише того, що вже відбулося, але й того, що може статись у майбутньому, і того, як використання соціальних мереж поширилося серед конкретних груп користувачів із їхніми власними політичними, релігійними, культурними, соціальними та військовими програмами. Відзначено, що більш стабільні частини арабського світу, такі як Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (РСАДПЗ), уважно спостерігають за змінами, що відбуваються в менш стабільних районах, і відіграють посередницьку роль.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** узагальнено результати дослідження, окреслено перспективи подальшого розроблення теми.

1. Визначено, що роль і місце соціальних медій в арабському світі до подій «Арабської весни» та після неї неодноразово ставали об'єктом наукових розвідок авторів зі сфери соціальної комунікації, комунікативістики, психології,

політології тощо. Однак у ході роботи над дисертацією практично не виявлено розвідок, у яких би події «Арабської весни» комплексно та всебічно розглядались у контексті впливу соціальних мереж на трансформацію еліт. Це дає підстави віднести тему дисертації до категорії малодосліджених. Досліджуючи роль соціальних мереж, дивилися на цю проблему через призму країн, у яких революційні події досягла своєї мети. Проникнення інформаційних технологій в арабські країни завдяки поширенню процесів глобалізації позитивно вплинуло на їх розвиток на шляху залучення до міжнародного інформаційного суспільства.

2. Встановлено, що поява Інтернету відкрила нові можливості різним колам арабського суспільства. Можливості, які надає Інтернет, оцінили не лише ісламісти, але й активна молодь та опозиційні арабські ЗМІ. Блоги, чати, електронні версії газет і журналів стали провідниками для висловлення альтернативного бачення поточної політичної ситуації в регіоні. Саме Інтернет, мобільні пристрої, Twitter, Facebook стали своєрідними каталізаторами арабських повстань (Туніс та Єгипет). Говорячи про події «Арабської весни», вони привернули увагу всього світу до використання соціальних мереж політичними активістами.

Визначено, що існує політичний вимір діяльності соціальних мереж, але в ньому основна увага приділяється використанню онлайн-інструментів для заохочення громадянської активності, їх участі в політичному житті, а також із метою трансформації еліт. З'ясовано, що протягом перших трьох місяців 2011 р. в арабському світі різко зріс трафік у Facebook і Twitter. Це сталося через те, що означені сайти використовувалися для організації мобілізації людей на підтримку антиурядових і проурядових громадських акцій протесту та поширення інформації про ці події серед місцевих громад і в усьому світі.

3. Доведено, що соціальні мережі під час «Арабської весни», які спочатку створювалися як зони віртуального спілкування, несподівано виступили серйозною альтернативою традиційним ЗМІ, які знаходились під жорстким пресом цензури в окремих країнах. Віртуальна солідарність людей, як нове явище, посіла значиме місце та відіграла знакову роль у процесі перебігу тих подій. Як результат, влада в деяких країнах звернула свою увагу на цей феномен і докладала зусиль (блокуючи соціальні мережі), щоб взяти їх під свій контроль.

4. Більшість популярних спільнот, створених в арабо-мовному сегменті соціальних мереж, використовували матеріали схожої спрямованості в якості основних характеристик, серед яких слід виділити емоційне забарвлення, стислість і простоту тез, якісну аудіовізуальну їх реалізацію.

До окремої категорії слід віднести матеріали гумористичного плану, яким властива актуальність змісту, а також певна формалізованість текстової та графічної структури, заснованої як на усталених формах гумористичного фольклору, так і на нормах, що склалися в Інтернеті, – так званих мемах.

Виявлено, що ЗМІ в соціальних мережах стали джерелом інформації про розгортання протестів не лише для пересічних користувачів, але й для журналістів та аналітиків, а також осіб, які приймають рішення. Імовірно,

подібне використання соціальних мереж виявилось найбільш вдалим у контексті психологічного впливу.

Значну роль у зростанні популярності соціальних мереж як основного джерела інформації відіграли горизонтальні зв'язки між користувачами, тобто сама природа мережі, в якій усі учасники пов'язані між собою та здатні вільно приймати й передавати інформацію.

5. Визначено, що в арабському світі має місце складна структура еліт, що сформувалася завдяки балансу між провідними релігійними конфесіями. Її існування забезпечується змішуванням етнічних, релігійних і громадських груп.

Важливе питання, що потрапляє в поле зору дослідників, стосується походження еліт. Процеси їх формування були однорідними для всього арабського світу, і один з чинників, що впливав на них – це ставлення до релігії: з одного боку, актуалізація релігії, з іншого – курс на формування світських держав. Тут варто зазначити, що підвищення рівня освіти населення (наприклад, у Єгипті), в арабських країнах було одним із найважливіших чинників, які вплинули на зміну в складі еліти. Якщо раніше закономірності конституційного розвитку арабських країн залежали від характеру їх соціальної орієнтації, то на сучасному етапі більшість цих держав у своїх конституціях проголошують прихильність загальним принципам і нормам захисту прав людини, статуту ООН та інших міжнародних організацій. У нових конституціях спостерігається тенденція до їх збільшення та ускладнення внутрішньої структури, появи цілих глав або розділів із права, свободи та обов'язків громадян. Сучасні конституції арабських держав відчують значний зовнішній вплив, сприймаючи у великих обсягах західні конституційні принципи й інститути, натомість значно менше схильні до впливу ідеологічного фактору. Ця тенденція підтверджується тим, що з багатьох текстів конституцій вилучені згадки про соціалізм. Практика арабських країн показує, що сучасні еліти активно використовують конституційні положення для зміцнення своїх владних позицій і створення механізмів стабільності влади.

6. Доведено, що Інтернет і соціальні мережі зокрема відіграють усе важливішу соціальну та ділову роль, що має серйозні економічні й культурні перспективи для регіону. Незважаючи на ту роль, яку Інтернет відіграє в арабському світі, молоді араби широко розцінюють його як інструмент підвищення політичної прозорості. Інтернет можна використовувати як канал, через який уряд країни, а особливо її лідери, можуть звертатися до своїх громадян. Соціальні мережі надають новий унікальний соціальний досвід, але в арабському контексті вони як і раніше мають тісні зв'язки з повсякденними соціальними взаємодіями та суспільними зв'язками. У той же час, особливо серед молоді, існує відчуття, що соціальні мережі також можуть привести до соціальних, економічних і політичних змін.

7. Після «Арабської весни» використання соціальних мереж в арабському світі продовжувало зростати; це не було викликано триваючою політичною активністю, але дало поштовх для виникнення безлічі інших заяв, сприйнятих соціумом. Соціальні медіа продовжували відігравати значиму роль у внутрішній

політиці, особливо в контексті залучення широких громадських мас до прийняття рішень та впливу на еліту. Соціальні мережі також були визнані агенціями соціальних вимірів, вивільненими для більш відкритого обміну думками та обговорення ідей, у яких може брати участь кожний громадянин. Соціальні дискурси в Інтернеті можуть дозволити як фактичні національні, релігійні та соціальні ідентичності, так і ввести альтернативні ідентичності. У цьому контексті більш ймовірним видається те, що будь-які соціальні та культурні зміни, що випливають із таких дискурсів, будуть швидше еволюційними, ніж революційними.

Отже, дисертаційне дослідження підкреслює, що роль соціальних мереж веде до створення і прийняття ідентичностей та інтересів, які можуть викликати політичні, соціальні та культурні перетворення, оскільки повстання все ще продовжують розгортатися. Тож важливо глибше вникнути у зв'язок між соціальними мережами й арабською демократизацією.

8. Визначено, що наслідки «Арабської весни» відчутні й далеко за межами арабського світу. Для великої кількості мусульман-мігрантів, які проживають в країнах Європи, революційні рухи стали надією на покращення становища на батьківщині, але, як продемонстрували події подальших років, їхні мрії залишилися нереалізованими. Зокрема мусульманські громади в ЄС почали активніше включатись у життя своєї нової вітчизни, розуміючи, що ситуація часто може залежати від їхніх особистих позицій і переконань: від того, наскільки вони самі готові до конструктивного діалогу з глобальним світом.

Моделюючи майбутнє країн арабського світу спрогнозуємо – «Арабська весна» закінчиться, коли, по-перше, буде зруйновано постколоніальні режими (в Україні це знайоме завдяки нашим подіям – помаранчевій революції та Революції Гідності), по-друге, коли країни стануть менш технологічно залежними від розвинених держав, по-третє, коли еліти відповідатимуть інтересам і потребам населення.

Перспективи подальшого розроблення теми вбачаються в дослідженні питань взаємозв'язку та взаємовпливу політичного протесту й нових форм медіаактивності. Фактор соціальних мереж в організації протестних рухів повинен вивчатись у тому числі й для забезпечення суспільної та державної безпеки.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у фахових виданнях України

1. Вербицька Г. А. Соціально-комунікаційні мережі політичної еліти в глобальному управлінні. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2019. №2. С. 154–161.

2. Вербицька Г. А. Соціально-комунікаційна діяльність еліт: еволюція наукових поглядів у контексті розгляду тріади «влада (technai)» – «обчислення

(logismos)» – «міра (metron). *Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації*. 2019. №54. С. 29–40.

3. Вербицька Г. А. Модифікації соціальних комунікацій сучасного Арабського світу. *Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації*. 2019. №2 (38). С. 72–75.

4. Вербицька Г. А. Роль мультимедійної комунікації в «Арабській весні». *Образ: науковий журнал*. 2019. №2 (31). С. 69–75.

Статті у виданні, внесеному до міжнародних наукометричних баз

5. Вербицька Г. А. Політична комунікація в мережі Інтернет як новий вектор розвитку політичної культури в країнах Арабського світу. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. №4. С. 213–222.

6. Вербицька Г. А. Політичне в глобалістському дискурсі. *Молодий вчений*. 2016. № 4.1 (31.1). С. 39–44.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Вербицька Г. А. Ресурси державного будівництва та комунікації еліт: витоки еволюції в тріаді: «влада (technai)» – «обчислення (logismos)» – «міра (metron). *Становлення і розвиток української державності: історія, сучасність, зарубіжний досвід* : матеріали Х Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 6 листоп. 2014 р. Київ, 2014. С. 47–53.

8. Вербицька Г. А. Інноваційні стратеми еліти давнього світу: мир – війна – торгівля. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 19-20 квіт. 2017 р. Київ, 2017. Ч. 1. С. 35–47.

9. Verbitska A. The cultural and creative ecomic's paradigm. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 18-19 квіт. 2018 р. Київ, 2018. С. 215–220.

10. Вербицька Г. А. Руйнування соціальних комунікацій як фактор руйнування соціальних систем в сучасному Арабському світі. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 10-11 квіт. 2019 р. Київ, 2019. С. 300–304.

11. Вербицька Г. А. Політична комунікація в мережі Інтернет як чинник формування сучасної політичної культури в країнах Арабського світу. *Наукові відкриття та фундаментальні наукові дослідження : світовий досвід*. Зб. наук. праць «ЛОГОС» за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 20 трав. 2019 р. Полтава, 2019. Т.5. С. 21–23.

12. Вербицька Г. А. Соціально-комунікаційний чинник в консолідації політичної еліти. *Соціально-гуманітарні дослідження та інноваційна освітня діяльність*: матеріали Міжнар. наук. конф., м. Дніпро, 24–25 трав. 2019 р. Дніпро, 2019. С. 328–329.

13. Вербицька Г. А. Роль соціальних мереж і сучасних інформаційно-комунікаційних технологій в «Арабській весні». *Реформування та розвиток гуманітарних та природничих наук* : матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 24–25 трав. 2019 р. Харків, 2019. С. 102–104.

14. Вербицька Г. А. Роль соціальних медіа в Арабських повстаннях. *Сучасні світові тенденції розвитку науки та інформаційних технологій* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 24–25 трав. 2019 р. Одеса, 2019. С. 74–77.

АНОТАЦІЯ

Вербицька Г. А. Соціальні мережі в арабському світі та їх вплив на трансформацію еліт – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.06 – «Прикладні соціально-комунікаційні технології» (27 – соціальні комунікації). – Київський національний університет культури і мистецтв, Міністерство культури, молоді та спорту України, Київ, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню соціальних мереж як інструменту впливу на трансформацію еліт в арабському світі. Встановлено, що соціальні мережі та сучасні засоби комунікацій використовуються дедалі частіше при мобілізації широких мас населення. Досліджено, що інтернет відіграє роль ефективного інструменту для створення та руйнування соціальних суб'єктів, як це спостерігалось під час хвилі демократичних революцій у країнах Близького Сходу і Північної Африки. Виявлено, що соціально-комунікаційні технології в соціальних мережах були основним засобом популяризації рухів і публічного контакту із зовнішнім світом під час подій «Арабської весни». Розкрито, що за допомогою соціальних мереж раніше розрізнені спільноти швидко об'єднувалися через Інтернет у групи із загальною метою, планували й організовували спільні акції протесту.

Ключові слова: соціальні мережі, арабський світ, «Арабська весна», еліти, революція.

АННОТАЦИЯ

Вербицкая А. А. Социальные сети в арабском мире и их влияние на трансформацию элит – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.06 – «Прикладные социально-коммуникационные технологии» (27 – социальные коммуникации). – Киевский национальный университет культуры и искусств, Министерство культуры, молодежи и спорта Украины, Киев, 2019.

Диссертация посвящена исследованию социальных сетей как инструмента влияния на трансформацию элит в арабском мире. Установлено, что социальные сети и современные средства коммуникаций используются все чаще при

мобилизации широких масс населения. Доказано, что интернет играет роль эффективного инструмента для создания и разрушения социальных субъектов, как это наблюдалось во время волны демократических революций в странах Ближнего Востока и Северной Африки. Выявлено, что социально-коммуникационные технологии в социальных сетях были основным средством популяризации движений и публичного контакта с внешним миром во время событий «Арабской весны». Раскрыто, что с помощью социальных сетей ранее разрозненные сообщества быстро объединялись через Интернет в группы с общей целью, планировали и организовывали совместные акции протеста.

Ключевые слова: социальные сети, арабский мир, «Арабская весна», элиты, революция.

ANNOTATION

Verbytska H. A. The Arab world social networks and their influence on the elite's transformation. – Qualifying scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation on gaining the scientific degree of the Candidate of Science in Social Communications, Speciality 27.00.06 – «Applied social-communicative technologies» (27 – Social Communications). – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture, Youth and Sports of Ukraine, Kyiv, 2019.

The dissertation is devoted to the social networks study as a tool of influence on the Arab world elite's transformation. The modern Arab world is one of the most complex social systems in the global world. Firstly, it is a separate civilizational phenomenon, with the core being quite firmly entrenched in the framework of two continents – Asia and Africa, – having its own quite powerful branches to other content, Europe and America in particular. Secondly, this world consists of various subsystems, sometimes contradicting each other – up to mutual destruction. The reason for this is a different level of social, political, cultural, and economic development destabilizing the Arab world. The most consolidating element of the Arab world is Islam – one of the largest world religions. In fact, the Arab world was formed as a single social system only in virtue of the Islamic religion, resulting in it still remains an influential international factor, despite various internal contradictions and shocks.

The need for a thorough theoretical analysis of the features and level of the social networks influence on both the process of social development and the Arab world elite's transformation in the process of revolutionary events at beginning of the XXth century makes this study significance. The study focuses on events that changed political life in a vast space and entered the scientific discourse as the «Arab Spring» and the Twitter/Facebook revolution. The latter identified the main scenarios of the Middle East protests in the form of an unprecedentedly active involvement of participants in the process of using information and communication technologies in most social networks, which influenced the elite's transformation.

The chronological framework covers the 2010–2015 periods. The lower chronological border is associated with the beginning of the protests deployment in social networks in Tunisia, which led to revolutionary events in several Arab countries. The upper border is associated with the final cessation of active protests in the Arab countries, in particular in Bahrain, Egypt and Yemen, with the civil war beginning in the latter one. The geographical scope of the study covers the countries of the Arab world, primarily such as Tunisia, Egypt, Libya, Yemen, Syria and other territories of the Middle East.

The paper studies the level of Internet accessibility in the Arab world. Thus, the information and communication technologies made it possible to use mobile TV-systems and various gadgets connected to the Internet and resulted in growing the number of its social networks users. Just on the eve of the Arab Spring, in 2010, the media began to create an information space and lay down the ideological basis of the protest.

Social networks have provided Arab citizens with the opportunity to speak out about their choice and to attract a large number of citizens both within the country and abroad through sharing personal thoughts and observations of what is happening. Media channels also provided citizens with the opportunity to get news from not «censored» sources. And it helped to perceive news programs from various sources, and not just those highlighted by their own state-controlled media. Therefore, social networks during the «Arab Spring», been originally created as virtual communication zones, unexpectedly turned out to be a serious alternative to the traditional media, been under severe pressure from censorship in individual countries. Based on this, it is established that the people's virtual solidarity, as a new phenomenon, had an important place in the course of those events. As a result, some countries' authorities drew their attention to this phenomenon and made significant efforts (blocking social networks) to take them under their control.

Most of the popular communities created in the Arabic-language segment of social networks used materials of a similar orientation, the main characteristics of which should be pointed out: emotional colouring; brevity and simplicity of theses; a high-quality audio-visual realization. Horizontal connections between users played a significant role of the social networks gaining its popularity as the main information source; that is, the very nature of the network with all participants been connected and able to freely share information.

Social networks and modern means of communication are increasingly being used to mobilize the masses. The Internet plays the role of an effective tool for creating and destroying social actors, as it was observed during the wave of democratic revolutions in the countries of the Middle East and North Africa. Social communication technologies in social networks were the main means of popularizing movements and public contact with the outside world during the events of the Arab Spring.

Key words: social networks, the Arab world, «Arab Spring», elites, revolution.

Підп. до друку 04.10.2019. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 0,9. Зам. 207. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.